

Özgürleşmek için Gülmek

Aziz Nesin, yapıcı eleştirel üslubuyla sözünü “dobra dobra” söyleyerek çağdaş gülmecenin öncüsü olmuş, sadece bu coğrafyanın değil bütün dünyanın saydığı usta bir yazardır. Türk geleneğinde Nasreddin Hoca’yla başlamış olan mizah kültürü, Aziz Nesin’le devam etmiş, bu mizah anlayışı 20. yüzyılın ikinci yarısının siyasi konjonktürünü belirleyen İkinci Dünya Savaşı ve tek parti yönetiminin baskısı nedeniyle toplumsal gerçekçilikle harmanlanmıştır.

Aziz Nesin, yarım asırlık edebi hayatı boyunca öyküden romana, şiirden oyuna ve çocuk kitaplarına kadar birçok türde eser vermiştir. 7’den 70’e güldürürken düşündürmeyi ve modern bir meddah vazifesi üstlenerek, bütün yalınlığıyla gerçeği gözler önüne sermeyi amaçlamıştır. 1993’te Madımak’ta; insan olarak bizi birleştiren ortak değerlerimizi görmek yerine, farklılıklardan rahatsız olarak ayrılmış, ayrıntılarda kaybolarak gruplaşmış ve böylece beraber gülmeyi unutmuş bir toplumun başına neler geleceği tarihin karanlık sayfalarına kazınmıştır. Bu nedenle Aziz Nesin’in insanlığa hitap eden evrensel üslubu ve bütün eserlerindeki ortak unsur olan mizah, topluma karşı bir alay değil; yol göstericidir.

Aziz Nesin, gülmeceye yönelişini geçim koşullarına bağlar¹ ve bir röportajı² sırasında yazma amacını açıklar: “Yaşadığımız toplum ve bu toplumsal yapı adaletli değildir ve içinde bulunduğumuz koşullar da güzel değildir. Adaletsizliklerden, çirkinliklerden kurtulmak için, başta kendimiz olmak üzere, çevremizi, toplumumuzu, dünyamızı değiştirme özlem ve isteği yaratmak.”

Her şeyden önce insan sevgisini temel alan Aziz Nesin, bu nedenle de halkı kucaklayan yalın bir üslup kullanmıştır; kolayca anlaşılır bir dille, samimi ve açık sözlü olmuştur. Eserlerinde geniş yer tutan diyaloglarla, telaffuz edildiği gibi yazdığı kelimelerle (hiçbişey, bisürü, bibakıma) eserleri toplumun içinde var olur.

Aziz Nesin’in öykülerinde zaman ve mekân tasvirleri detaylı değildir; kişilerin içinde oldukları durum vardır, önemli olan budur çünkü. Öykülerindeki karakterlerin hayatlarının detayına girmek yerine; karakterleri, öyküyü anlatmak için amaç olarak kullanır. Bu nedenle karakterlerine has bir kişilik kazandırmak yerine insan tiplerini tercih etmiştir; genelde “Müftü Efendi, Doktor Bey, Emlakçı, Bir sarhoş” gibi lakaplar kullanmıştır. “Paşa’dan Sonra Ne olacak?” öyküsünde de kişilerin ismini vermeden hatta karakter de yaratmadan siyasileri eleştirerek aslında zihniyeti eleştirmiştir. Nesin’in, Türkçe eser veren yazarlar arasında eserleri yabancı dillere en çok çevrilen yazarlar arasında olması bu evrensellik içinde yatar.³

“ ‘Nesin’ soyadını alayım da herkes bana ‘Nesin?’ diye sorsun, ben de ne olduğumu düşüneyim” diyerek insanı eğitmeyi ve sorgulatmayı amaçlayarak ince mizah anlayışını gözler önüne sermiş ve insanın kendisini tanıması ve sorgulaması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim mizah, insanın genelde gözüne çarpmayanı gösterir; birey olarak kendisini ve toplumu tanımasına yardımcı olur, bireyin durumuna karşı farklı bir bakış açısı kazandırır.

“Bir Sarhoş Meyhanenin Aynasını Kırdı” öyküsünde, ana karakterin masasına başka biri gelir ve tanışıp tanışmadıklarını sorar. Ana karakter, “Tanışmıyoruz ki... İşte burada tanışmış olduk...” diye cevaplar ve sohbet sırasında başlarına gelen her şeyin aynı olduğu; ikisinin de ülser olduğu, babalarını kanserden kaybettikleri, eşlerinin kaçtığı, borçlarının aynı olduğu öğrenilir. Ancak ana karakter tasallyken ikinci kişi hep güler ve olayları olumlu yorumlar: “Bu tokadı yedikten sonra, partimiz biraz derlenip toplanıp da kendine gelir. Ya bu bozuk durumdayken oyları alıp iktidara gelseydi, daha mı iyi olurdu? Hah hah hah...”

1

Gümüş, Elif, Aziz Nesin’in Edebi Kişiliği ve Türk Edebiyatındaki Yeri

2

Yetmiş Beşinci Yaşında Aziz Nesin, haz. Alpay Kabacalı, Tüyük 1990

3

Unesco, Index Translationum

Öykünün sonunda, ana karakterin oturduğu masanın önünde büyük bir ayna olduğu öğrenilir. Aynadaki hayaline bakarak kendi kendine konuşup “Ah-of çekerek ağlıyor, arkasından kahkahalarla gülüyor” olduğu anlaşılır. Kişi, ayna sayesinde dışarıdan bakan *birisinin farkındalığına* erişip onun gözüyle kendine bakabilmiş, kendi durumunun traji-komikliğini fark etmiştir. Düşünmek ve yansıma anlamına gelen İngilizcedeki “reflection” kelimesi, mizahın ve (öz) eleştirinin birbirinden ayıramaz bu yönüne kanıttır.

Kişi sonra aynayı kırarak “saatlerdir konuştuğu adamı” öldürür. Nesin, “Hangisinin ölüp hangisinin sağ kaldığını kimse bilemeyecekti.” diyerek, mizahın ufuk açıcı, yol gösterici olduğunu ancak kişinin her zaman kendisine dışarıdan bakamamasının doğal olduğunu ifade eder. Mizah, insanı kendisini keşfetmesini sağlar, keşif sonucunda gösterilecek tutum tamamen özgür bir seçimdir.

Aziz Nesin, “İnsan; insan gibi, insan olarak hür olmasını bilmezse, hür olamazsa, o zaman kurtlar, kuşlar gibi hür sanır kendini.” demiştir.

Gülmek bireyin özgürlüğüne açılan bir kapıdır çünkü bastırılmış duygularının dışavurumudur; bir isyan taşıdır. “Altı Bekçi Atlıkarıncada” öyküsünde bir kış gecesinde lunaparkta bekçilerin atlıkarınca macerası anlatılır. “Bizim arkadaşlar gülmeye başladı kıkır kıkır... Yahu valinin evi karşıda, karakol yanı başımızda, duyulacak... Velakin öyle bir iş ki, gülmemek mümkün değil, hep birlikte gülüyoruz...” Bekçiler, suçluluk duygusu, isyandan gelen özgürlüğü hissetmenin yanı sıra daha ağır basan bir duygu hissetmektedirler: yaz boyu gelen müşterilerin eğlencesine imrenmenin katarsisi.

Bütün bu duyguların yoğunluğu ve durumun absürtlüğü gülmeyi oluşturmuştur.

Schopenhauer ve Kant, komik olanın, norm ve norma karşı gelen kusurlu olan şey arasındaki uyumsuzluktan oluştuğunu uyumsuzluk teorisiyle açıklamışlardır.

“Altı Bekçi Atlıkarıncada” öyküsünde “Koskocaman, bıyıklı adamın balonla oynamasına ben de gülmüştüm ama onun kadar değil... Onun gülmesine bakıp ben de kendimi tutamadım.” ve “Vaaay Üstadım Efendim” öyküsünde “Karşınızda çok neşeli bir adam varsa, siz asık suratlı olamıyorsunuz.” denilerek gülmenin bulaşıcı ve mizahla beraber kolektif bir olgu olduğu belirtilir.

Aynı öyküde “Soğuk dursam olmayacak, ne soğuk adam derler, ne burnu büyük derler, her şey derler. Ee ben böyle değilim, ne diye kendime gereksiz söz getireyim?” ifadesiyle insanın içinde bulunduğu topluluğa uyum sağlamak için güldüğü ima edilir. Hatta bu durum “Parle vu Fransızca” öyküsünde “Kimse neye güldüğünü bilmiyor ama herkes kahkahadan kırılıyordu.” denilerek bireyin bilinçli ya da bilinçsiz uyum çabasında olduğunun altı daha da çizilir.

Bunların aksi bir durum, “Bir Sarhoş Meyhanenin Aynasını Kırdı” öyküsünde “Ne vurdumduymazmışsın... Sen gülmeden duramaz mısınız?” sözleriyle belirtilir.

Yukarıdaki üç durumda da bireylerin ortak duygular hissetme isteğiyle toplum olarak kendileri gibi hissetmeyi dışladığı ve bu durumun alaya, “küstah” gibi damgalamalara varabileceği görülebilir. Bu duruma düşmek istemeyen bireyler kendilerini korumak, bir topluluğa ait olabilmek adına içinde buldukları topluluğun davranışlarını taklit etme yoluna gitmiş, uyumsuz damgası yememek adına bir nevi gizlenme yöntemi tercih etmişlerdir.

Gülmenin alaya kaçtığı durum, Aristoteles ve Hobbes’un mizahtaki üstünlük teorisiyle açıklanabilir.

“Sizin Memlekette Eşek Yok mu?” öyküsünde “Bir Amerikalı turiste, tüylerini tıraş ettikleri bir çoban köpeği leşini, kral mumyası diye yutturmuşlar. Bu dalavereleri anlatırken kıkır kıkır diye sesler çıkararak kurnaz kurnaz gülüyordu.” denilerek insanın başkalarının kendisinden daha kusurlu olduğunu kanısına vardığında gülebileceğini belirtir Aziz Nesin.

Üstünlük hissiyle oluşan gülme, kimi zaman alaya evrilir. “Tülsü’yü sevmek” öyküsünde “Tülsü’ye tutkunluğumu dinleyip de benimle alay etmeyen ilk sizsiniz.” diyen öykünün ikinci karakteri, önceden alay edilen kişilerin kendi aralarında gruplaşıp onu dışlamalarına, alayla aşağılamalarına maruz kalmıştır. Öykünün ana karakterinin gülmemesi, kendisini karşısındaki kişiyle özdeşleştirmesinden ileri gelmektedir. Nitekim öykünün sonunda da ana karakter, o kişinin yaptığının aynısını yapmış; Tülsü olmayan birine “Seni seviyorum Tülsü” telgrafı çekmiştir.

Henri Bergson “Gülme” isimli kitabında komik olanın doğada değil insanın “jest ve devinimleri”nde, hal ve hareketlerinde olduğunu belirterek insanı bir makineye benzetir ve bunun gülünç olanı meydana getirdiğini ifade eder. “Ulusal Konukseverlik” öyküsünde Aziz Nesin bir misafirliğinde başından geçen bir anısını anlatır. “Sineklerden korunmak için kendi kendimi şamarlamaya başlayınca yataktaki iki kardeşin gülüşmeleri büsbütün sinirlerimi bozdu.”

Çocukların güldüğü, sineklerin (doğa) Nesin’i rahatsız etmeleri değil, onun (insanın) hareketidir. Anlatı devam eder, “Gülecek ne var? diye bağırdım. Bu sert çıkışım, çocukların daha çok gülmelerine neden oldu.” Çocuklar, bu davranışlardaki komiği görmüş, küçücük sinek karşısındaki “büyük kişi”nin otoritesinin bozulduğunu görmüş, özgürce gülerken doğal olanı yapmışlardır.

İnsan, karşısındaki kişiden beklemediği bir tepkiyle karşılaşınca da güler. “Du Bakali N’Olacak” öyküsünde yeni evlenen bir çift hakkında dedikodu yapılır. Evliliğin nereye varacağı hakkında fikrini belirten işçi emeklisi, kendisine neden bunu anlattığı sorulduğunda “ ‘Dur bakalım n’olacak? diye merak edip duruyorsunuz ya, işte sizi meraktan kurtarmak için ne olacağını anlattım.’

Çay evindekilerden bir kahkaha koptu.” Kişiler, düşündüklerinden farklı bir cevap alınca, beklentilerinin dışında bir yaklaşımla karşılaşınca şaşkınlıkları için kahkaha atmışlardır.

Aziz Nesin, “Çok Gülünçlü Bir Hikâye” anısında “Başımdan geçen olaylara güldüğüm olmaz pek... Ama on beş yıl önce başımdan geçen bir olayı her hatırlayıpta gülerim...” itirafında bulunarak insanın, olayı yaşadığı andaki ruh halinden kurtulup zaman geçtikçe durumun ehemmiyetini yitirmesiyle olayın yaşattığı rahatsızlıktan özgürleştiği için güldüğünü ifade eder.

Nasıl ki insan güldüğü an, yüz kasları yerçekimine meydan okur gibi yukarı çekilirse, gülmek de otoriteye karşı çıkmaktır; farkındalığa erişmek, kendi sanılarımızdan, bastırduğumuz duygulardan kurtulmak, özgürleşmektir.

“Bu Memleket Batar” öyküsünde “Bizim millet böyledir, konuş deyince de işte böyle tıksırır gibi konuşur, üstelik konuştum sanır.” diyerek toplum olarak kendimizi ifade etmekte yetersiz olduğumuzu ve “İğdiş Edilmiş İnsanlar Ülkesinde Ayıp Yeri Yerinde Kalmış Biri” öyküsünde, “Çocukluğumda dona herkes don derdi ve don demek de ayıp sayılmazdı. Şimdilerde çok ayıp, Frençesi ‘külot’ dersek kibarlaşıyoruz (...) Dildeki bu ikiyüzlülük beni sinirlendiriyor. Üstelik bu dil ikiyüzlülüğümüz gittikçe yayılıyor, yani bir anlama gittikçe sözde kibarlaşıyoruz.” diyerek dil engeline vurgu yapar, böylece eserlerinde okuyucuyu gülmenin evrensel dilinde birleştirir.

Aziz Nesin, kendinden çağlar önce yaşamış filozofların gülmekle ilgili düşüncelerini eserlerinde somutlaştırmıştır. Gülebilen, aynada kendini tanıyabilen birkaç canlı türü arasında olup sorgulayabilen tek canlı olarak insanın, adeta “insan insan olmanın” manifestosunu yazmıştır.

Sürgünlerine, koşullarda geçen yıllarına rağmen topluma bakışında gizli bir umudu sakladığını “Nah Kalkınırız” öyküsünde ifade etmiştir: “Baksanıza, bu kötülöklere, alçaklıklara, ahlaksızlıklara hâlâ sizin gibi kızıp bağıran çağırın, üzülen, dertlenen insanlar da var çok şükür. Ne zaman ki alışırsınız, artık bunlardan konuşmayız hiç, bunlar bize olağan gelmeye başlar, işte o zaman batarız.”

Nitekim iş işten geçmediği ve geçmemesi için yazmaya devam etmiştir.

“İğdiş Edilmiş İnsanlar Ülkesinde Ayıp Yeri Yerinde Kalmış Biri” öyküsünde Aziz Nesin’in yazdığı gibi, bir gün “Kimi ülkede sözünü sakınmayanlar, eğriye eğri, doğruya doğru konuşanlar yığittirler.” diyebilmek umuduyla...

“Hih hih hih... Keh keh keh... Hah hah hah!...

Laura Messner

KAYNAKÇA

1. Gümüş, Elif, Aziz Nesin’in Edebi Kişiliği ve Türk Edebiyatındaki Yeri
2. Andaç, Feridun, “Aydınlanmanın Işığında Aziz Nesin”
3. Tahir Alangu, ”Masal Özel Sayısı”, Yeni Dergi, Ağustos 1966, sayı 23
4. L. W. Kline, The Psychology of Humor
5. Stanford Encyclopedia of Philosophy, Philosophy of Humor
6. Bergson, Henry, Le Rire
7. Nesin, Aziz, Nah Kalkınırız, Nesin Yayınevi
8. Nesin, Aziz, Biz Adam Olmayız, Nesin Yayınevi
9. Nesin, Aziz, Sizin Memlekette Eşek Yok Mu, Nesin Yayınevi